

wione w poprzednim rozdziale przypisuje do pięciu kryteriów, za pomocą których dokonuje systemowej oceny przedsięwzięć służących rozwojowi żeglugi. Wskazuje na miejską infrastrukturę, budowle i urzędnicy tworzone dla potrzeb transportu rzeczno. Podkreśla znaczenie średniowiecznego budownictwa wodnego jako bazy dla rozbudowy sieci kanałów na terenie Brandenburgii i Dolnych Łużyc w połowie XVI w. W świetle przedstawionych danych wyraźnie widoczne jest duże zaangażowanie różnych podmiotów w pozyskiwanie i tworzenie podstaw prawnych do udziału w żegludze i regulacji jej zasad. Analiza społecznego kontekstu ukazała zaangażowanie poszczególnych osób (głównie z kręgu berlińskiego patrycjatu) oraz grup (mieszczanie, duchowieństwo) w działania na rzecz rozwoju żeglugi śródlądowej. Wprowadzane przez margrabiów czasowe ograniczenia lub zakazy żeglugi autor uznaje za jedną z przyczyn postępującej od drugiej połowy XV w. marginalizacji żeglugowego wykorzystywania małych rzek. W ostatnim rozdziale oraz w uwagach końcowych podjęta została też polemika z utrwalonym w regionalnej historiografii poglądem o żeglugowym przełomie, który w Brandenburgii miał się dokonać w połowie XVI w. za sprawą zaangażowania się dynastii Hohenzollernów w budownictwo wodne. Sascha Bütow docenia nowatorstwo nowożytnej infrastruktury technicznej, jednak w wielu podejmowanych wówczas przedsięwzięciach budowlanych i organizacyjnych dostrzega kontynuację systemu stworzonego i funkcjonującego w późnym średniowieczu. Z tego też względu nie znajduje uzasadnienia pogląd wyrażony w latach dziewięćdziesiątych XX w. przez Hansa-Joachima Uhlemanna, że system marchijskich dróg wodnych został stworzony dopiero w XVIII w. przez króla Fryderyka II. Odnosząc się do badań R. Molkenthina, autor występuje przeciw ocenie znaczenia dróg wodnych w opozycji do dróg lądowych. Jego zdaniem podstawą formułowania sądów powinien być zespół obiektywnych kryteriów.

Ze względu na solidną podstawę źródłową oraz pogłębioną refleksję metodologiczną recenzowana praca zasługuje na bardzo wysoką ocenę. Z pewnością może ona stanowić inspirację dla badań nad żeglugą śródlądowych w innych krajach nadbałtyckich.

Roman Czaja (Toruń)

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2017.11>

Максім Макараў, *Месякія ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад*, Інбелкульт, Смаленск 2014, 198 с., ISBN 978-5-00076-017-8.

[Maksim Makaraŭ, *Mesckiâ ŭlady Polacka (1580–1772 gg.): arhanyzacyâ, persanalny sklad*, Інбелкyl't, Smalensk 2014, 198 s., ISBN 978-5-00076-017-8].

Historia miast w Rzeczypospolitej w okresie wczesnonowożytnym wciąż pozostaje niezmiernie ważnym polem badań. Szczególnie dużo znaków zapytania stoi przed historykami zajmującymi się dziejami miast w Wielkim Księstwie Litewskim. Każda

publikacja przybliżająca tę tematykę jest dla badaczy nadzwyczaj cenna. Z radością należy zatem powitać nową książkę białoruskiego historyka Maksima Makaraua. Szczególnie cieszy, że publikacja ta jest kolejnym elementem systematycznie prowadzonych przez tego autora badań i wpisuje się w szereg wcześniejszych prac i edycji źródłowych poświęconych dziejom miast regionu, w szczególności Połocka¹.

Monografia składa się ze spisu treści, listy skrótów, wstępu, trzech kolejnych tematycznych części (nazwanych przez autora „częściami strukturalnymi”²) oraz ilustracji. W krótkim *Wstępie* przedstawiono i uzasadniono granice chronologiczne pracy oraz jej strukturę. Jeśli chodzi o pierwsze ze wspomnianych zagadnień, autor zdecydował się ująć nie całość, lecz jedynie część okresu, w którym funkcjonowały organy samorządu miejskiego Połocka bazujące na prawie magdeburskim. Dolną granicą chronologiczną pracy stało się nadanie w dniu 15 VI 1580 r. przez Stefana Batorego przywileju potwierdzającego prawo magdeburskie w Połocku. Górną granicą chronologiczną publikacji jest zaś włączenie prawobrzeżnej części Połocka w skład Imperium Rosyjskiego w 1772 r. W ten sposób poza uwagą autora znalazł się okres od 7 X 1498 r., tj. nadania Połockowi prawa magdeburskiego, do 15 VI 1580 r. Zabieg ten jest w pełni zamierzony przez autora, który pominięcie w swojej pracy okresu 1498–1580 uzasadnił trzema względami. Pierwszym z nich jest to, że okres ten został już częściowo opisany w literaturze. Drugim – niezwykle skąpa ilość materiałów źródłowych, która zdaniem tego uczonego nie pozwala na istotne wzbogacenie dotychczasowych badań. Po trzecie wreszcie, jak wskazuje autor, od 15 II 1563 r., gdy Połock został zdobyty przez wojska Iwana IV Groźnego, do roku 1579, gdy miasto zostało zajęte przez Stefana Batorego, instytucje prawa magdeburskiego zostały w nim faktycznie zlikwidowane. Ich przywrócenie nastąpiło zaś dopiero na mocy przytoczonego przywileju z 15 VI 1580 r. Wskazane przez autora względy wydają się przekonujące, a określone przez niego granice chronologiczne jak najbardziej uzasadnione.

Pierwsza z trzech części tematycznych pracy nosi tytuł *Organizacja władz miejskich Połocka w końcu XVI – trzeciej ćwierci XVIII w.* Pełni ona, wedle słów autora, funkcję „ilustracji” dla kolejnego rozdziału. Została ona podzielona na 13 podrozdziałów. W podrozdziale 1.1. omówiono wykorzystaną literaturę oraz podstawę źródłową publikacji. Jak zauważa M. Makarau, literatura poświęcona zagadnieniu funkcjonowania władz miejskich Połocka w okresie wczesnonowożytnym nie jest zbyt szeroka. Poruszana zaś przez autora problematyka jest ujmowana w dotychczasowej historiografii jedynie pośrednio lub na marginesie ogólniejszych rozważań. Podstawą źródłową monografii stały się zarówno publikowane wcześniej źródła, jak i materiały rękopiśmienne. Warto odnotować, że podstawowe znaczenie dla pracy mają te

¹ Maksim MAKARAU, *Pravavoye stanovishcha myestaw Byelaruskaha Padzvinnya w XIV – ruer-shay paloye XVII st.*, Minsk 2008 [Максім МАКАРАЎ, *Прававое становішча месцяў Беларускага Падзвіння ў XIV – першай палове XVII ст.*, Мінск 2008]. *Кніга магістрата мяста Полацка 1727 г.*, padr. AndreyLatushkin, Maksim MAKARAU, Byelastok–Vił'nya 2012 [Кніга магістрата места Полацка 1727 г., padr. Андрэй ЛАТУШКІН, МАКСІМ МАКАРАЎ, Беласток–Вільня 2012].

² W dalszej części recenzji używać będę wymiennie określeń „część tematyczna” oraz „rozdział”, a dla określenia poszczególnych partii tekstu w ramach pierwszej części określenia „podrozdział”, choć nie zostały one użyte w recenzowanej pracy.

ostatnie, a wśród nich dwie grupy: 50 ksiąg magistratu, przechowywanych w zbiorach Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku, oraz księgi Metryki Litewskiej. Zawartość danego podrozdziału nie wywołuje specjalnych zastrzeżeń, nieco dziwi natomiast jego umiejscowienie. Wydaje się, że bardziej odpowiednim miejscem na (syntetyczne przeciw) omówienie stanu badań i podstawy źródłowej pracy byłby *Wstęp*, a nie podrozdział 1.1., brakuje bowiem w tym przypadku względów, dla których elementy te powinny być wydzielone ze *Wstępu* (jak rozbudowany charakter czy istotna rola w strukturze rozważań autora).

Kolejne podrozdziały pierwszej części zostały poświęcone kwestiom merytorycznym. Omówiono w nich zarówno kształt prawny instytucji prawa magdeburskiego w Połocku, jak i praktykę ich funkcjonowania. Scharakteryzowano zatem zagadnienia jurysdykcji nad ludnością miejską (podrozdział 1.2.), organizację władz miejskich w świetle przywilejów królewskich (podrozdział 1.3.) oraz kształt prawny instytucji wójtostwa (podrozdział 1.4.). Pięć następnych podrozdziałów poświęcono dość szczegółowemu omówieniu instytucji magistratu: jego organizacji i składu oraz rotacji sesji (podrozdział 1.5.), praktyki nominacji nowych urzędników (podrozdział 1.6.), składu wyznaniowego (podrozdział 1.7.), codziennej praktyki sądowej (podrozdział 1.8.) oraz problemu nepotyzmu i korupcji (podrozdział 1.9.). W następnych podrozdziałach przedstawione zostały: instytucja mężów gminnych (podrozdział 1.10.), system finansów miejskich (podrozdział 1.11.), organy policyjne i sądowo-wykonawcze (podrozdział 1.12.) oraz kancelarie magistratu, landwójta i mężów gminnych (podrozdział 1.13.).

W pierwszej części pracy autor łączy dwa podejścia badawcze: analizę formalnoprawną instytucji i badania o charakterze faktograficznym. Podobna postawa jest oczywiście jak najbardziej słuszna. Dzięki niej możemy zapoznać się z jednej strony z kształtem prawnym instytucji samorządu miejskiego, z drugiej zaś – z jakże istotnym problemem rzeczywistego układu faktów społecznych, często pomijanym w rozważaniach historycznoprawnych.

Autor podejmuje próbę obiektywnej oceny stosunków prawnych i społecznych we wczesnonowożytnym Połocku, nie uciekając od krytycznych opinii o funkcjonowaniu samorządu miejskiego w tym mieście. Maksim Makarau przestrzega przed przecenianiem demokratycznego charakteru procedury wyboru burmistrzów i rajców, wskazując, że w ich przypadku biernie prawo wyborcze przysługiwało jedynie osobom, które pełniły już funkcję ławnika. W związku z tym, że procedura wyboru ławników nie jest dokładnie znana, istniejące świadectwa wskazują zaś, że w praktyce byli oni wyznaczani przez sam magistrat, autor podkreśla, że system ten w rzeczywistości znacznie ograniczał możliwości awansu osób spoza istniejącego układu władzy w mieście (s. 38). Nepotyzmowi i korupcji w magistracie poświęcono zresztą, jak wspomniano, osobny podrozdział (1.9.), w którym przedstawiono interesujące przykłady owych zjawisk. Nie mniej ciekawe wydają się zawarte w podrozdziale 1.7. rozważania dotyczące składu wyznaniowego magistratu. Autor wskazuje, że stosunki między prawosławnymi, unitami i katolikami układały się w samorządzie miasta dynamicznie i nie zawsze zgodnie (czasem wręcz w pełnej sprzeczności) z normami przewidzianymi przez akty prawne.

Druga część tematyczna pracy nosi tytuł *Spisy urzędników miejskich i personelu pomocniczego*. Została ona podzielona na pięć podrozdziałów. W podrozdziale 2.1.

przedstawiono spis wójtów, landwójtów oraz namiestników landwójtów. Spis wójtów (urząd których pełnili wojewodowie połoccy, a w przypadku wakatu na tym stanowisku surogatorzy grodzcy) obejmuje 15 osób, trzy z nich (surogatorzy grodzcy Dawid Radziwiński-Fraćkiewicz, Antoni Despot-Zenowicz i Trajan Korsak) zostały opatrzone adnotacją „prawdopodobnie”. Spis landwójtów zawiera 26 osób (w uwzględnieniu Piotra Wasilewicza, w przypadku którego zamieszczono adnotację, że był landwójtem lub jego namiestnikiem), a namiestników landwójta – 33 osoby (nie licząc wspomnianego Piotra Wasilewicza).

Oprócz wskazanych osób w spisie umieszczono jeszcze Jana Pieszkiewicza, który w 1676 r. miał odgrywać specyficzną rolę „namiestnika namiestnika” landwójta, którym w owym czasie był jego teść, Mikołaj Zielednicki. Sytuacja ta i jej kuriozalne okoliczności opisane zostały nieco szerzej w rozdziale pierwszym (s. 26). Ów interesujący przypadek wywołuje jednak pewną konfuzję. Zapis w podrozdziale 2.1. przy nazwisku Jana Pieszkiewicza sformułowania „namiestnik namiestnika landwójta” (s. 63) można odczytywać jako sugestię pojawienia się w strukturze władz miejskich nowej instytucji prawnej. Nieco inaczej charakter prawny zastosowanego w tym przypadku rozwiązania określił autor na s. 26, gdzie stwierdził, że „Zielednicki na czas swojej nieobecności przekazał pełnomocnictwa landwójta” zięciowi. Owa czasowa delegacja uprawnień nie uprawnia chyba do formułowania myśli o stworzeniu w 1676 r. nowej instytucji prawnej w strukturze samorządu, jaką miałby być „namiestnik namiestnika”. Wydaje się, że taka jest zresztą intencja samego autora, ale nie zaszkodziłoby w tym miejscu doprecyzować stanowisko, aby uniknąć niepotrzebnych nieporozumień.

W podrozdziale 2.2. zamieszczono spis osób piastujących kadencyjne stanowiska urzędników magistratu (burmistrzów, rajców i ławników) oraz mężów gminnych. Autor słusznie zauważa, że ideałem byłoby pełne przedstawienie składu organów miejskich dla kolejnych lat, co okazało się niestety niemożliwe ze względu na braki źródłowe. Należy jednak pochwalić autora za wkład włożony w zebranie jak największej ilości informacji w tym zakresie. Oczywiście ze względu na wskazane braki źródłowe zawartość tych spisów kształtuje się dość nierównomiernie, zarówno z powodu (czasem znacznych) luk chronologicznych, jak i zróżnicowanej liczby osób, które udało się autorowi zidentyfikować jako piastujące określone stanowiska w danym roku. Istotną lukę chronologiczną spotykamy choćby w latach 1609–1618, dla których brakuje jakichkolwiek informacji w tym zakresie. Z drugiej strony w przypadku niektórych okresów autorowi udało się w miarę wyczerpująco przedstawić skład magistratu. Przykładowo dla roku 1684 zidentyfikowano jego członków, w tym pięciu burmistrzów (w tym obu wchodzących w skład aktualnej sesji rocznej), pięciu rajców (w tym obu wchodzących w skład sesji rocznej), 14 ławników (jednego z aktualnej sesji) oraz 16 mężów gminnych. Jednak, zgodnie z zapewnieniem autora, jedynie w czterech przypadkach bez żadnych wątpliwości znany jest pełny skład sesji rocznej magistratu (dla lat 1650, 1676, 1727 i 1762).

Ze względu na różny charakter zebranych informacji w spisie tym zastosowane zostało dość ciekawe rozwiązanie. Pogrubioną czcionką zaznaczono te osoby, które bez żadnych wątpliwości należały do rocznej sesji magistratu. Zwykłą czcionką oznaczono osoby, które wykonywały co prawda swoje obowiązki, ale brakuje pewności, czy należały do składu sesji, kursywą zaś – osoby, które jedynie zostały wspomniane

w źródłach jako urzędnicy odpowiedniego szczebla. Dzięki temu w prosty i dość czytelny sposób wskazano krąg urzędników magistratu oraz odnotowano pełnienie przez nich (lub nie) określonych funkcji.

W podrozdziale 2.3. zamieszczono spis osób piastujących stanowisko szafarza. Autorowi udało się w tym przypadku zidentyfikować 18 osób. Dość zróżnicowana jest natomiast zawartość podrozdziału 2.4., obejmującego listę sług miejskich (39 zidentyfikowanych osób), sług landwójta (siedem osób) oraz ceklarzy (trzy osoby). W ostatnim podrozdziale drugiej części pracy (podrozdział 2.5.) zamieszczono listę urzędników kancelarii magistratu: pisarzy, podpisków oraz rajców pełniących te obowiązki (ogółem 20 osób). Warto podkreślić, że wszystkie wzmianki o poszczególnych osobach w rozdziale drugim opatrzone zostały informacją o ich dokładnym pochodzeniu źródłowym.

Trzecia część tematyczna pracy, nosząca tytuł *Alfabetyczna lista osób, związanych z działalnością władz miejskich Połocka*, to w istocie krótkie biogramy (jeśli wolno użyć tego określenia) osób, które udało się autorowi zidentyfikować w trakcie prowadzonych badań. Lista ta liczy 315 nazwisk. Z oczywistych względów (zróżnicowanie podstawy źródłowej oraz znaczenia w strukturze władz samorządu miejskiego) „biogramy” te mają różną objętość i wahają się od jednozdaniowych wzmianek do całostronicowych szkiców biograficznych. Należy zauważyć, że o ile w rozdziale drugim imiona i nazwiska wszystkich wymienionych osób zostały zapisane jedynie w formie zbiałorutenizowanej, to w rozdziale trzecim autor zastosował nieco inne rozwiązanie. Spis został ułożony według zbiałorutenizowanej formy nazwiska, jednak przy każdej osobie podano w nawiasie wszystkie formy zapisów, zarówno w wersji cyrylickiej, jak i łacińskiej, w których występuje ona w analizowanych źródłach.

Kończącą częścią publikacji jest zbiór 15 ilustracji prezentujących zapisy dotyczące składu osobowego danej sesji magistratu (trzy czarno-białe zdjęcia dla lat 1650, 1727 i 1762) oraz autografów poszczególnych mieszczan, które zostały wyrzeźbione na ścianach cerkwi Przemienienia Pańskiego w Połocku (12 kolorowych zdjęć).

Recenzowana praca, mimo stosunkowo niewielkiej objętości, jest niewątpliwie ważnym osiągnięciem w badaniach nad dziejami Połocka. Autorowi udało się zrekonstruować strukturę i skład osobowy organów samorządu miejskiego. Oczywiście w wielu przypadkach jest to rekonstrukcja niepełna, ale konstatacja ta nie jest bynajmniej zarzutem wobec autora, gdyż ze zrozumiałych względów – ograniczonej podstawy źródłowej – pełna rekonstrukcja w większości przypadków jest po prostu niemożliwa. Wydaje się, że M. Makarau z poddanego analizie materiału wydobył maksymalną ilość informacji. Dzięki temu publikacja ta przedstawia szczegółowy obraz funkcjonowania samorządu miejskiego Połocka. Mimo dużej liczby danych zawartych w monografii dzięki logicznej układowi treści i syntetycznemu charakterowi pierwszego rozdziału jest to jednak obraz przejrzysty i zrozumiały. Nie ulega wątpliwości, że praca ta stanie się ważnym głosem w badaniach nad historią miast w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnonowożytnym.

Tomasz Ambroziak (Toruń)